

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 316.62:324

О.Г. ГОРОДЕЦЬКА

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРЕФЕРЕНЦІ УКРАЇНСЬКИХ ВИБОРЦІВ В УМОВАХ ЗМІНИ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ

У статті проаналізовано ефективність переходу до змішаної виборчої системи, специфіку мотивації електоральної поведінки в умовах змішаної виборчої системи різних виборчих систем, їх переваг і недоліків.

Ключові слова: вибори, виборчі системи, електорат, мотивація електоральна поведінка.

Вибори як ключовий механізм представницької демократії є водночас передумовою й результатом того стану суспільства, який дає йому змогу називатися громадянським, бо, хоч і на певний час, об'єктивно ставить владу в залежність від мас.

Оскільки вибори є єдиним механізмом постійного оновлення системи влади в демократичному суспільстві, наступництва або, навпаки, кардинальної зміни її суб'єктів, сутність та механізми виборів не могли не привертати уваги представників майже всіх галузей суспільствознавства.

Розглядаючи проблеми виборів і голосування на виборах, сучасні автори, серед яких О.І. Вишняк, О.В. Петров, В.А. Полторак, Ю.П. Сурмін, В.О. Чигрин, достатньо обґрунтовано говорять про те, що акт голосування можна оцінювати як процедуру передачі влади, а ухилення від участі у виборах – як відмову її передавати. Вибори, на думку авторів, це цивілізована правова форма завоювання й відновлення влади, приведення її структур і діяльності у відповідність до вимог життя [6].

Проблема використання різних виборчих систем вельми актуальна, оскільки впродовж двох десятиліть свого демократичного розвитку Україна “пройшла” варіанти всіх трьох відомих систем: мажоритарної, змішаної та пропорційної. Причина повернення до змішаної системи виборів – це не дуже значна ефективність використання пропорційної системи в перехідному українському суспільстві.

Метою статті є виявлення особливостей мотивації електоральних преференцій виборців в умовах зміни виборчої системи.

Протягом усього сучасного періоду існування незалежної української держави питання розмежування владних повноважень між законодавчою, виконавчою й судовою владою, між владними структурами різних рі-

внів, а також пошуку оптимального механізму легітимізації влади є ключовою проблемою становлення й розвитку політичної системи України. Але якщо основним питанням на початку сучасного періоду української історії була невирішеність проблеми розмежування владних повноважень між виконавчою владою й представницькими органами, то останнім часом набирають сили проблеми перерозподілу владних повноважень центру та регіонів, організації й проведення виборів різного рівня, яка, зрештою, переростає в проблему визначення методології демократичних виборів у всіх їхніх сегментах.

Конституція України підкреслює, що єдиним джерелом влади є народ, який здійснює її безпосередньо або через органи державної влади й органи місцевого самоврядування [5]. Реалізація народного волевиявлення здійснюється, згідно зі ст. 69 Конституції, винятково через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Поняття виборів багатofункціональне, оскільки охоплює не тільки процес безпосереднього голосування, а й ряд етапів, які передують голосуванню та впливають з нього. На думку В.А. Полторака [4, с. 51–53], було б правомірним вважати весь цей процес виборчою інженерією й виборчою технологією, що розуміються в загальному формулюванні як сукупність методів, прийомів і засобів, використовуваних суб'єктами виборчого процесу на кожному конкретному етапі процесу виборів.

Спостерігаючи за ходом підготовки до виборів 2002–1012 рр., ми можемо проаналізувати процес політичної боротьби щодо прийняття “старонового” закону про вибори, визначення термінів призначення та проведення виборів, механізму формування виборчих комісій, конфігурації виборчих округів, складання списків виборців тощо, що, до речі, В.А. Полторак справедливо зараховував до процедур виборчої інженерії [3].

Нагадаємо, що в Україні впродовж майже 10 років використовувалася змішана виборча система, за якою, відповідно до ст. 76 Конституції України (частина 1), половина депутатів вищого законодавчого органу країни обиралися за партійними списками, а інша половина – за мажоритарними округами.

Особливості цієї системи в редакції закону від 2001 р. полягали в тому, що 225 депутатів обиралися за багатомандатним загальнодержавним округом згідно з виборчими списками від політичних партій і блоків. Решта 225 депутатів обиралися за одномандатними округами й могли бути або висунуті партіями (блоками), або стати кандидатами в депутати шляхом самовисування (ст. 9).

На думку авторів закону, така система давала змогу реалізувати принцип рівного виборчого права (ст. 3), коли кожен виборець має один голос у багатомандатному окрузі і, відповідно, один голос у одномандатному.

Крім того, на думку прихильників змішаної системи, саме вона на нинішньому етапі розвитку українського суспільства дає змогу зробити

виборчий процес максимально законним, прозорим, демократичним і відкритим (ст. 10).

Повернення до змішаної системи має, натомість, не тільки позитивні, але й негативні прояви, оскільки за умов протистояння партійної та “персоніфікованої” детермінант формування електоральних преференцій ми можемо очікувати коливань рівня протестності людей щодо центральної влади, загострення міжрегіональних суперечностей, включаючи економічні, мовні, ідентифікаційні, нарешті, змін “питомої ваги” покладання провини на те, що відбувається, на центральну, регіональну або місцеву владу та конкретних політичних акторів (як партій, так і окремих осіб).

У цій ситуації до партійно-ідеологічних чинників максимально долучиться чинник персоніфікації, тобто оцінка особистісних якостей кандидатів.

У цих умовах, що змінилися, перемогу здобуде той кандидат, який:

- по-перше, використовуватиме коливання протестності електорату щодо владних структур;
- по-друге, зуміє через свої конкретні, територіально окреслені дії в передвиборний період посилити інтерес виборців до підтримки своєї власної фігури на цих виборах;
- по-третє, спробує відновити механізм свого політичного й економічного креативу шляхом активізації місцевого та особистісного сегментів;
- по-четверте, зуміє довести, що має у своєму розпорядженні команду одностайних, кожен з яких є кваліфікованим фахівцем у своїй сфері;
- по-п’яте, буде представляти політичну силу, яка не викликає негативних емоцій у основної частини виборців.

Головними показниками електоральних намірів населення є активність, стійкість і вмотивованість. Власне в сучасному суспільстві типовою формою електоральної поведінки можна вважати участь у виборах або відмову від такої участі, головною одиницею аналізу – електоральний вибір, тобто акт голосування за певну політичну силу або певного політичного актора.

Характеризуючи змішану систему, деякі дослідники [7, с. 37–44] відзначали такі її недоліки:

- по-перше, вибори за змішаною системою забезпечують вступ до парламенту ряду безпартійних депутатів, що не дає змоги сформувати діючої парламентської більшості;
- по-друге, п’ятивідсотковий бар’єр обмежує конституційні права тих громадян, які віддають свої голоси за партії, що не пройшли до Верховної Ради через цей ценз;
- по-третє, у результаті цього прецеденту політичні партії, що пройшли бар’єр, просто поділили голоси, віддані за інші партії, між собою.

Слід визнати, що саме змішана система спонукає політичних лідерів і просто заможних громадян розмірковувати над доцільністю створення своїх “кишенькових” партій. Ті ж партії, що відчувають свою нездатність подолати бар’єр, або блокуються з близькими за соціально-економічними й політични-

ми позиціями партіями, або висувають своїх представників до мажоритарних округів (як це сталося з аграріями, приклад яких у 1998 р. мав дійсно трагічний характер), а далі на цій основі будують свою парламентську тактику.

Незважаючи на те, що така система виглядає сьогодні як найбільш ефективна, аналіз проблем електоральної поведінки та її мотивації треба, на наш погляд, проводити, спираючись на аналіз використання мажоритарної та пропорційної систем (незважаючи на те, що існують різні їх варіанти). Аргументація така: у межах змішаної системи поєднуються елементи електоральної поведінки, які виникають та функціонують у мажоритарній і пропорційній системах: виборець одночасно виступає як такий, що голосує і за політичну партію, і за окремого кандидата. Звісно, таке поєднання має деякі синергетичні ефекти (дійсно, не можна уникнути деякого взаємовпливу при голосуванні: вибору партій в одному бюлетені та вибору окремих політиків – в іншому). Але для більш чіткого та глибокого дослідження на цьому рівні вивчення відповідальної проблеми ми зупинимось саме на аналізі проблематики мотивації електоральної поведінки при використанні змішаної системи.

Таким чином, ця система частково знімає й конфлікт мотивації електоральної поведінки, роблячи її більш збалансованою між раціональним й емоційним сегментами.

Слід зазначити, що до загальних об'єктивних причин конфлікту мотивації електоральної поведінки, на нашу думку, належать:

1. Відсутність усталеного історичного досвіду участі населення в демократичних виборах, мета яких – легітимізація влади через свідоме делегування владних повноважень народом його представникам (партіям і окремим особам).

2. Неструктурованість політичної сфери суспільства в низці сегментів (гілки влади, політичні партії, відносини центру й регіонів тощо), розбіжність між суспільною потребою в політичних партіях і їхньою кількістю.

3. Недостатній рівень політичної культури суспільства на всіх його щаблях, відсутність усталених принципів електоральної культури внаслідок численних змін виборчого законодавства, які не дають можливості вироблення стійкої мотивації на участь у виборах.

Отже, характер мотивації електоральної поведінки й конфліктів, що виникають у межах тієї чи іншої виборчої кампанії, залежить від цілого ряду макро- і мікроумов. До перших належать характер політичної системи суспільства, тип політичного режиму, ступінь розвиненості виборчого права й виборчої системи. Із соціально-економічного погляду до цих умов можна віднести рівень соціально-економічного розвитку, ступінь міцності соціальної структури й наявність численного середнього класу. Сюди ж зараховуємо стан суспільної свідомості та політичної культури суспільства і його окремих складових.

Спираючись на літературні джерела, можна зробити висновок, що участь у виборах робить кожного з нас частиною електорату (від латинсь-

кого: електор – виборець) і наймасовішою формою політичної участі, яка пов'язує між собою народ і владу, тобто участі у виборах, яка означає окремі електоральні дії, що в сукупності переростають у електоральну діяльність, а зрештою стають основою усталеної мотивованої електоральної поведінки. Формування такої поведінки суспільством передбачає зведення до мінімуму конфліктів електоральної мотивації, викликані макроумовами транзитивного суспільства.

Саме змішана система дає змогу враховувати інтереси центру й регіонів, центральної та регіональної еліт, реалізовувати електоральні спрямування різних груп виборців, враховуючи характер їхньої мотивації. Таким чином, ця система частково знімає конфлікт мотивації електоральної поведінки, роблячи її більш збалансованою між раціональним й емоційним сегментами.

Досвід проведення виборів загальнонаціонального та регіонального рівня, накопичений в Україні за роки незалежності, дає підстави стверджувати, що, незважаючи на твердження ряду політиків про завершення національної самоідентифікації населення України, про становлення національної ідеї, яка об'єднує народ країни, про завершення цього процесу в політичній, зокрема, в електоральній, сфері говорити ще, мабуть, рано.

Доречно у зв'язку із цим навести два важливі методологічні положення.

Так, Е. Геллнер підкреслював: “1. Дві людини належать до однієї нації, якщо, і лише якщо, їх об'єднує одна культура, яка, у свою чергу, розуміється як система ідей, умовних позначень, зв'язків, способів поведінки і спілкування. 2. Дві людини належать до однієї нації, якщо, і лише якщо, вони визнають належність одне одного до цієї нації” [2, с. 124].

На думку автора, самоідентифікація особи, у тому числі як виборця, а отже, і виборців загалом, у плані розуміння національної ідеї й національних інтересів можлива лише за умови існування специфічної, лише для цього народу характерної культури, і за умови визнання безумовної належності кожної конкретної людини, громадянина цієї країни до конкретної нації, яка із цією країною ідентифікується. Розвиваючи цю думку, Н.А. Шульга зазначав: “По-перше, етнос діє на людину не шляхом прямого примусу, не шляхом відвертої агітації, а в процесі етнізації індивіда, коли він несвідомо засвоює ціннісні орієнтації, норми, установки, цілі, еталони й способи оцінювання, шаблони поведінки цієї етнічної культури. По-друге, найпрямолінійніший і життєвий спосіб – це дія через закон. І третє, це дія на людину через ідеологію, яка виробляється політичними рухами і партіями, яка поширюється засобами масової інформації, органами освіти” [8, с. 39].

Отже, спираючись на ці положення, можна передбачити, що в умовах, коли Україна лише формується як самостійна держава з відповідними економічними, політичними, етнокультурними особливостями, говорити про те, що в електоральному процесі сформувалася проста й відносно надійна модель, на кшталт американської, передчасно.

Загальнонаціональні пріоритети, про примат яких в електоральних орієнтаціях населення низки розвинутих країн пишуть багато дослідників електоральної поведінки та її мотивації (П. Бурдьє, Д. Кола та ін.), як видається, в умовах транзитивного суспільства можуть розглядатися лише як бажана перспектива.

Проте ми схильні вважати, що на формування моделі електоральної поведінки людей ці пріоритети впливають різною мірою залежно від характеру й рівня виборів.

Вибори Президента, вибори до Верховної Ради, вибори персоналій місцевої влади мають свої особливості, залежно від яких і варіює міра впливу вказаних пріоритетів. Зовсім заперечувати вплив загальнонаціонального чинника на електоральні орієнтації населення, як це роблять деякі політики, неправомірно.

Матеріали досліджень центру “Соціо”, проведених напередодні виборчих кампаній 1994–2012 рр. у різних регіонах України, дають підстави для таких тверджень.

По-перше, усвідомлення сутності національної ідеї, національних інтересів у більшості електорату України, за винятком, мабуть, невеликої частини населення, перебуває в стадії формування. Сама національна ідея по-різному розглядається не лише електоратом різних регіонів України, а й політиками, що представляють ці регіони. Варто пригадати метаморфозу з ідеєю федералізації України. Зрозуміло, що таке різночитання не може не породжувати конфлікту мотивації електоральних преференцій, зрештою, електоральної поведінки.

По-друге, як правило, поняття “національні інтереси” підміняється багатьма громадянами на рівні буденного мислення поняттями “регіональні інтереси”, “місцеві інтереси”, “мої особисті інтереси”. Ми стикалися з фактами, коли поняття “права і свободи особи в українському суспільстві” трактувалося респондентами, як “мої права і свободи”, під “інтересами України” розумілися інтереси так званої “малої Батьківщини” тощо. Отже, конфлікт загального й часткового у свідомості людей переростає в конфлікт електоральної поведінки.

По-третє, в електоральній соціології недостатньо розроблені механізми тестування місця національних інтересів в ієрархії електоральних переваг громадян України. У результаті в пресі, яка, до речі, охоче публікує різні соціологічні дані, з’являються статті, матеріали яких, швидше, заплутують обивателя в розумінні змісту поняття “національні інтереси”.

На основі аналізу результатів соціологічних досліджень Центру “Соціо”, проведених напередодні виборчої кампанії 2012 р. у різних регіонах України, дають підстави для таких тверджень: по-перше, рівень активності виборців свідчив про певні коливання проективної електоральної активності в областях. Виникає дисфункція, тобто активність виборців падає, передусім, за рахунок того, що подекуди панує нестійкий соціально-

психологічний клімат, невіра в справедливий підрахунок голосів (місцева влада!) [1, с. 45]. В інших областях, за нашими спостереженнями, спостерігається різниця між списками та реальною людністю.

По-друге, перевірка рівня електоральної активності респондентів з використанням контрольного запитання, наприклад, “Що може завадити Вашій участі у виборах до Верховної Ради України?”, показує деяку невідповідність декларативної електоральної активності істинним цифрам, отриманим нами в результаті кореляційного аналізу.

По-третє, об’єктивні причини, які могли б перешкодити участі потенційно-активного електорату, респонденти називали найчастіше хворобу, у п’ять-сім разів рідше згадувалися відрядження й відпустки. Із суб’єктивних причин неяви на ділянки – “недовіра до всіх партій, кандидатів”, “невіра в справедливий підрахунок голосів” і “невпевненість у правильному виборі партії, кандидата”.

По-четверте, недостатній рівень політичної культури суспільства на всіх його щаблях, відсутність усталених принципів електоральної культури внаслідок численних змін виборчих систем, які не дають можливості вироблення стійкої мотивації до участі у виборах.

Висновки. Аналіз літературних джерел, а також матеріалів досліджень 2012 р. дає підстави стверджувати, що в суспільстві наявне змішане ідеологічно-економічно-емоційне голосування, що рівною мірою пояснює як рівень виборчої активності електорату, так і партійно-ідеологічні преференції виборців. Сам же рівень виборчої активності як у розвинутих, так і в нових демократіях на виборах до різних органів має досить усталений характер і визначається в основному двома факторами – рівнем партійно-ідеологічної ідентифікації виборців (адже партійно-ідентифіковані виявляють усталену високу активність) та суб’єктивною значущістю певних виборів у громадській думці, яка залежить від обсягу повноважень органу, до якого проводять вибори, та поляризації політичних сил, що беруть у них участь.

Список використаної літератури

1. Аналіз результатів дослідження соціально-політичної ситуації (Львівська область) : науковий звіт ЦНПД, “Соціо”, вересень 2012 р. / В.О. Чигрин, О.Г. Городецька. – Мелітополь ; Керч ; [б. и], 2012. – 90 с.
2. Геллнер Е. Нации и национализм / Е. Геллнер // Вопросы философии. – 1989. – № 7. – С. 124.
3. Городецька О.Г. Мотивація електоральної поведінки в умовах різних виборчих систем в сучасній Україні : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 “Спец. та галузеві соціології” / О.Г. Городецька. – Запоріжжя, 2011. – 201 с.
4. Городецька О.Г. Соціологія політики : енциклопедичний словник / В.О. Чигрин, О.Г. Городецька ; [авт.-упоряд: В.А. Полторак, О.В. Петров, А.В. Толстоухов]. – К. : Європ. ун-т, 2009. – С. 355–356.
5. Конституція України : прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В.П. Горбатенко, В.Д. Бабкін. – К. : ГЕНЕЗА, 1997. – 400 с.

7. Рац М. Власть в России и понятие власти / М. Рац // Власть. – 1998. – № 4. – С. 37–44.

8. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности / Н.А. Шульга ; Ин-т социологии НАНУ. – К. : [б. и.], 1996. – 199 с.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2013.

Городецкая Е.Г. Электоральные предпочтения украинских избирателей в условиях изменения избирательной системы

В статье проанализирована эффективность перехода к смешанной избирательной системе, специфика мотивации электорального поведения в условиях смешанной избирательной системы и различных избирательных систем, их преимущества и недостатки.

Ключевые слова: выборы, избирательные системы, электорат, мотивация, электоральное поведение.

Gorodetskaja Y. Electoral preferences constituency in ukrainian changing electoral system

The article deals with three well-known versions of all electoral systems: majoritarian, mixed and proportional. They have been used during two decades, but returning to the mixed system has not only positive but also negative effects. Some specific trends are appeared in terms of different electoral systems can be used. They are the results of a research center “Socio”, held before electoral campaigns of 1994–2012 in different regions of Ukraine. Analysis of the effectiveness of the implementation and use of the various electoral systems involves the treatment of political parties and their leaders, the level of electoral activity, the study of specific electoral behavior of citizens and their motivation.

Key words: elections, electoral systems, electorate, motivation, electoral behavior.